

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته ادبیات فارسی

دانشکده علوم انسانی

گروه ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

فرهنگ تشبیهات دیوان صیدی تهرانی

استاد راهنما:

دکتر اسدا... جعفری

استاد مشاور:

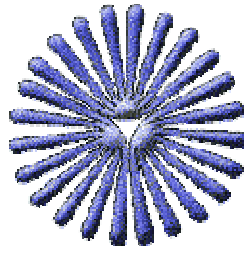
دکتر لیلا امینی لاری

نگارش:

محمدرضا الیاسی

شهریور 88

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور

بسمه تعالی

تصویب پایان نامه / رساله

پایان نامه / رساله تحت عنوان فرهنگ تشبیهات دیوان صیدی تهرانی

که توسط آقای محمدرضا الیاسی در مرکز شیراز تهیه و به هیأت داوران ارائه گردیده است مورد تایید می باشد.

تاریخ دفاع: 1388/8/3 نمره: 19/25 درجه ارزشیابی: عالی

اعضای هیات داوران:

<u>نام و نام خانوادگی:</u>	<u>هیأت داوران</u>	<u>مرتبہ علمی</u>	<u>امضاء</u>
1- دکتر اسدا... جعفری	استاد راهنما	استادیار	
2- دکتر لیلا امینی لاری	استاد مشاور	استادیار	
3- دکتر جلیل نظری	استاد داور	دانشیار	
4- شهرام دوکوهکی	نماینده تحصیلات تکمیلی	مربی	

تقدیم به

زیباترین شرح زندگیم و شیرین ترین خیال و
اندیشه ام:

همسرم

تقدیم به

چلچراغ جاده های تاریک وجودم و بهار برهوت
قلبم:

مادرم

تقدیم به

قطب روشن قاب دلم و حس زیبای بودنم:

پسرم

تقدیر و تشکر

سپاس او را که در ابتدا او بود و در انتها او خواهد ماند. ستایش مخصوص اوست که چشمانم را نور داد و قلبم را حضور.

اکنون که این پژوهش به انجام رسیده است بر خود واجب می دانم از راهنمایی های ادیبانه و عالمانه و همکاری های دلسوزانه ی استادم **جناب آقای دکتر اسدا...** **جعفری** و همچنین هدایت و همراهی بخردانه ی **سرکار خانم دکتر لیلا امینی لاری** نهایت قدردانی و تشکر را به عمل آورم.

با یک دنیا سپاس و قدردانی از **خواهرانم** که با همکاری های دلسوزانه و بی دریغ خود از ابتدای روز تا پاسی از شب، همراه راهم بوده اند و گرمی روحم: **خانم پریوش الیاسی** که تیز بینانه و صبور بارها این پایان نامه را کاویده است تا آن را از اشتباه بپیراید و همچنین در مراحل دشوار دیگر تدوین این پایان نامه یاری وی را قدردانم. همچنین خانم **منصوره الیاسی** که با وجود کم وقتی های ناشی از اشتغال، در راه تدوین این فرهنگ به یاریم آمده و با حوصله ای تمام، مراحل انجام و اتمام این پایان نامه را برایم آسان نموده سپاس می گویم.

در پایان قدردان همه ی کسانی هستم که دعایم کردند تا بتوانم در این شرایط سخت روحی، این پایان نامه را به پایان برم.

چکیده

در این نوشتار (پایان نامه) سعی شده است تا چهره و سبک شاعر بسیار گمنام معاصر صائب تبریزی، یعنی میر سید علی صیدی تهرانی (قرن یازدهم هـ. ق) معرفی گردد. سبک وی همان سبک هندی یا اصفهانی است. صیدی مانند دیگر شاعران این سبک در قصیده توفیق چندانی نیافته است. وی غزل سراسر است. مضمون های غنایی غزل های صیدی گاه با اندیشه های اخلاقی و اجتماعی آمیخته شده تا جائیکه برخی از غزل ها کاملاً دارای معانی حکمی است. تذکره نویسان اندکی به شرح زندگی صیدی پرداخته اند، اما اینان که چند خطی درباره اش آورده اند وی را ستوده اند. صیدی شاعر متوسط سبک هندی است و همه ی ویژگی های این سبک را در اشعار وی به وفور نمی توان دید.

او از آرایه های ادبی بیشتر استعاره و تشبیه را مد نظر داشته است. تشبیهات بلیغ و حسی به حسی در دیوان وی از بسامد بالایی برخوردار است، اما تمثیل (و اسلوب معادله) آن چنان که (از یک شاعر سبک هندی) مورد انتظار است بسامد بسیار بالایی ندارد. وی در نو کردن تشبیهات قریب و مبتذل تلاش ننموده است و بدون هیچ تغییری آنها را به کار برده است. در کل تشبیهاتش ساده است. یکی از خصایص بیانی صیدی آوردن تشبیهات موکد اضافی است. در یک نگاه کلی می توان صیدی را یکی از شاعران درجه دوم سبک هندی به شمار آورد.

علامت های اختصاری

قصیده	ق
مثنوی	م
قطعه	قط
غزل	غ
رباعی	ر
مطالع و متفرقات	م.م
صفحه	ص
بیت	ب
بدون تاریخ انتشار	؟

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول
	1. کلیات
2	1-1. مقدمه
6	2-1. پیشینه ی تحقیق
7	3-1. روش تحقیق
8	4-1. اهداف تحقیق
9	5-1. ضرورت تحقیق
	فصل دوم
	2. تشبیه
11	1-2. شعر و تخیل
11	2-1-1. شعر
12	2-1-2. خیال و تخیل
12	2-2. صور خیال
14	3-2. علم بیان
14	4-2. تشبیه
15	2-4-1. مهمترین مباحث مطرح در تشبیه
15	2-4-2. تشبیه، غرابت و ابتذال
16	3-4-2. لذت تشبیه
16	4-4-2. آرمان تشبیه
16	5-4-2. اولین بررسی کنندگان تشبیه
17	6-4-2. تشبیه مشبه به مشبه

- 17-4-2. دو جنبه و دو قاعده ی تشبیه ----- 17
- 17-4-2. بدیع و تشبیه ----- 17
- 18-4-2. ارتباط تشبیه و طنز ----- 18
- 18-4-2. ادبیات اکتونی و تشبیه ----- 18
- 18-4-2. تشبیه در شعر و نثر ----- 18
- 18-4-2. بهترین تشبیهات ----- 18
- 19-4-2. مصادر انتزاع تشبیه ----- 19
- 5-2. ارکان تشبیه ----- 19
- 1-5-2. مشبه ----- 19
- 2-5-2. مشبه به ----- 20
- 3-5-2. ادات تشبیه ----- 20
- 4-5-2. وجه شبه ----- 21
- 1-4-5-2. وجه شبه تحقیقی و تخیلی ----- 21
- 2-4-5-2. وجه شبه دو گانه (استخدام) ----- 22
- 6-2. تقسیمات تشبیه ----- 22
- 1-6-2. تشبیه به اعتبار حسی و عقلی بودن مشبه و مشبه به ----- 23
- 2-6-2. تشبیه به اعتبار حضور یا عدم حضور ارکان ----- 24
- 7-2. انواع تشبیه به اعتبار شکل و معنی ----- 27
- 8-2. زاویه ی تشبیه ----- 32
- 9-2. تشبیه به اعتبار کیفیت مشبه، مشبه به و وجه شبه ----- 33
- 1-9-2. تشبیه مرکب ----- 34
- 1-1-9-2. تشبیه تمثیل ----- 35

فرق تشبیه تمثیل با ارسال المثل

36-----2-1-9-2. اسلوب معادله

37-----10-2. تشبیه حماسی

فصل سوم

3. بررسی اجمالی سبک هندی، زندگی و شعر صیدی تهرانی

40-----1-3. سبک هندی

41-----2-3. شرح حال و زندگی صیدی

42-----3-3. شاعران معاصر صیدی

43-----4-3. شعر صیدی

44-----5-3. دیوان صیدی

فصل چهارم

46-----4. بررسی انواع تشبیه در دیوان صیدی تهرانی

فصل پنجم

5. فرهنگ الفبایی تشبیه و انواع نمودارهای آماری در دیوان صیدی تهرانی

1-5. جدول ها

2-5. نمودارها

فصل ششم

6. نتیجه گیری

374-----1-6. نگاه کلی

374-----2-6. تشبیه در دیوان صیدی تهرانی

378-----3-6. یافته های نوین

378-----4-6. پیشنهادها

379-----پی نوشت ها

380-----فهرست منابع و ماخذ

فهرست جدول ها و نمودارها

صفحه	عنوان
	5-1. جدول ها
290	5-1-1. جدول شماره 1) فرهنگ الفبایی مشبه -----
324	5-1-2. جدول شماره 2) فرهنگ الفبایی مشبه به -----
359	5-1-3. جدول شماره 3) فرهنگ الفبایی ادات تشبیه -----
	5-4. نمودارها
365	5-2-1. نمودار شماره 1) فراوانی تعداد کل ابیات در مقایسه با تعداد کل تشبیهات -----
366	5-2-2. نمودار شماره 2) فراوانی انواع تشبیه به اعتبار حسی و عقلی بودن مشبه و مشبه به -----
367	5-2-3. نمودار شماره 3) فراوانی انواع تشبیه به اعتبار شکل و معنی -----
368	5-2-4. نمودار شماره 4) فراوانی تشبیه تمثیل و ارسال المثل -----
369	5-2-5. نمودار شماره 5) فراوانی انواع تشبیه به اعتبار کیفیت و نوع وجه شبه -----
370	5-2-6. نمودار شماره 6) فراوانی انواع تشبیه به اعتبار کیفیت مشبه و مشبه به -----
371	5-2-7. نمودار شماره 7) فراوانی انواع تشبیه به اعتبار حضور یا عدم حضور ارکان -----
372	5-2-8. نمودار شماره 8) فراوانی انواع اضافه تشبیهی -----

* فصل اول *

کلیات

1. کلیات

1-1. مقدمه

سپاس، بی کران هستی را که مضمون زیباترین غزل های سروده و ناسروده را سزاست. او که توفیق را رفیق راهم نمود و لطفش را قرین روحم.

همه عمر بر ندارم سر از این خمار مستی که هنوز من نبودم که تو در دلم نشستی
تو نه مثل آفتابی که حضور و غیبت افتد دگران روند و آیند و تو همچنان که هستی

صور خیال یکی از نمودهای مختلف تخیل است. مقصود از صور خیال همان است که در علم بیان از آن بحث می شود. «به طور کلی هر بیانی را که در آن نوعی تشخیص و برجستگی [باشد، مشروط بر آن که] سبب اعجاب و شگفتی یعنی تخیل شود می توان صورتی از خیال [دانست]. که امروزه اغلب آن را با کلمه ی تصویر بیان می کنند» (پورنامداریان، 1386، 25). صور خیال به منزله ی ابزاری است برای بیان اندیشه ی خلاق و تجربه ی زیبایی شناختی که شاعر می کوشد ابلاغ نماید (رضایی، 1382، 153). در آفرینش هنری فرض و حدس بر این است که مخاطب به راحتی و آسانی به آن گوش فرا نخواهد داد بنابراین هر سخنوری باید بکوشد تا در مخاطب خود ایجاد انگیزش کند تا بتواند اندیشه های خود را در دل و یاد او جای دهد (کزازی، 1368، 36). یکی از راه های بسیار مهم و موثر در ایجاد انگیزه در ذهن شنونده، همان ابزارهای علم بیان است.

علم بیان در واقع شامل مواردی است که در مخیل کردن کلام تاثیر فراوان دارد. این موارد شامل تشبیه، استعاره و ... می شود. علم بیان یکی از فنون علم بلاغت است که «بعدها توسط عبدالقاهر جرجانی به شکل مستقلی مورد بحث قرار گرفت» (پور نامداریان، 1386، 25). در میان موارد چندگانه ی علم بیان، تشبیه از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

تشبیه به عقیده ی اکثریت قریب به اتفاق دانشمندان علم بیان، بنیادی ترین عنصر صور خیال است و همچنین زیر بنا و ژرف ساخت استعاره و حتی برخی صنایع بدیعی، آرایه ی تشبیه می باشد. نیروی تشبیه به وسیله ی همانند سازی دو یا چند چیز متفاوت با هم آفریده می شود

(ارشدنژاد، 1377، 80). ناگفته پیداست که تشبیه انواع و تقسیماتی دارد که با تکیه بر عقیده‌ی هر یک از علمای بیان قابل بحث و بررسی است. آن چه مهم است این است که شاعران و گویندگان دوره‌های مختلف در آثار خود با عناصر سازنده‌ی خیال و خیال‌بندی برخورداردهای متفاوتی داشته‌اند چنان که بسامد این عوامل تخیل در آثار آنان یکسان نبوده است به این معنی که هر شاعر در دوره و سبک مخصوص به خود طبق شرایط مکانی و زمانی خاص آن دوره از این عناصر بهره‌برده است؛ مثلاً تشبیهات استفاده شده در دوره‌های شعری جاهلی عرب بسیار ساده و زود فهم بوده؛ ولی در دوره‌های بعد، این نوع تشبیه تغییر کرده و از استحکام و غرابت بیشتری برخوردار شده است. در دوره‌های شعر فارسی نیز متغیر بودن تشبیهات و ارکان مختلف آن مخصوصاً مشبه به و وجه شبه قابل بررسی و تامل است. شاعری (صیدی) که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است متعلق به قرن یازدهم (و سبک هندی) است.

خاستگاه سبک شعری قرن یازدهم یعنی همان که برخی آن را به اشتباه سبک هندی گفته‌اند، ایران بوده است. این سبک در کشورهای اروپایی با عنوان «باروک» که یک مکتب ادبی غربی است شناخته می‌شود (زیپولی، 1363، 21). عنوان هندی برای این سبک را اولین بار حیدرعلی کمالی اصفهانی (م 1325 شمسی) در منتخبات اشعار صائب آورده. پس از وی ملک الشعراء بهار در سال 1310، اصطلاح سبک هندی را به زبان آورده است و در کتاب «سبک‌شناسی» جلد 3، صفحه 318، اشاراتی به آن نموده است (صیدی تهرانی، 1).

به طور قطعی نمی‌توان کسی را به عنوان موجد این «طرز نو» نام برد. شاید علت نام‌گذاری این سبک به سبک هندی این باشد که پیشگامان سبک مورد نظر مانند: طالب آملی، نظیری نیشابوری، شکیبی اصفهانی و... به هند کوچیدند و همان‌جا وفات یافتند. و کسان دیگری مانند صائب تبریزی چند سالی را در آن سرزمین گذرانده و سپس به وطن بازگشته است. اشعار سبک هندی در اواخر حیات صائب مخصوصاً در هند به علل گوناگون پیچیده شده بود، مانند اشعار بیدل. در نهایت در ایران شاعرانی چون قاسم مشهدی و شوکت بخاری این سبک را به انحطاط و ابتذال نزدیک کردند و

کسان دیگری مانند میر نجات اصفهانی با وارد کردن «روزمره» به آن، این سبک را تا سطح زبان کوچه و بازار تنزل دادند (همان، 4-1).

در این سبک از میان آرایه های ادبی، تشبیه، استعاره، جناس، ایهام، مراعات نظیر و تمثیل بیشتر استفاده می شود. اما «اسلوب معادله بسامد بسیار بالایی دارد» (شفیعی کدکنی، 1385، 64). شاعران این سبک از جهت قدرت بیان و پختگی اشعار و همچنین داشتن مضامینی گرا به سه دسته نغزپرداز، متوسط و منحن تقسیم می شوند. سید علی صیدی تهرانی به گفته ی مصحح دیوان وی از شعرای متوسط به حساب می آید. این شاعر، بسیار گمنام و کم گوشت. صیدی شاعری غزل سراسر و تشبیهاتش اغلب قریب و زود فهم است و گاهی حتی سعی نکرده است تشبیه را نو کند. تشبیه حسی به حسی، مفرد به مفرد و همچنین وجه شبه مفرد از بسامد بالایی برخوردار است و این خود دلیلی است بر سادگی تشبیهات وی. تشبیه تمثیل (و اسلوب معادله) برخلاف اغلب شاعران این عصر از فراوانی زیادی برخوردار نیست اما برخی از همین اسلوب معادله های اندک، بسیار زیباست. انواع دیگر تشبیه از قبیل: مضمّر، تفضیل، مشروط و ... نیز گاه گاهی به چشم می خورد. صیدی در اشعارش (مخصوصا در غزل) گاهی دچار تکرار شده و احساس می شود فقط خواسته است دل سروده هایش را بنویسد. وی در کنار عنصر تشبیه، از استعاره، مخصوصا تشخیص استفاده ی زیادی نموده است. در کل، شعرش نجیب است و معانی خوب بسیاری دارد.

این نوشتار پژوهشی شامل چند فصل کلی می باشد: پس از فصل اول (کلیات)، فصلی است شامل مباحثی درباره ی تشبیه و انواع آن. در فصل سوم به بررسی سبک هندی و زندگی و شعر صیدی پرداخته شده است. در فصل بعد انواع تشبیه در دیوان صیدی بررسی شده و فصل پنجم که فصل اصلی این رساله محسوب می شود، فرهنگ الفبایی تشبیهات و انواع نمودارهای آماری آن در دیوان صیدی تهرانی است. در آخر هم نتیجه و یافته های نوین آمده است.

در پایان این مقدمه، تذکر چند نکته ضروری به نظر می رسد:

1- درباره شیوه ی ارجاع منابع (که درون متنی است و شامل نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار اثر و صفحه یا صفحات مورد استفاده می باشد):

الف) آنجا که منبع مورد استفاده «لغت نامه ی دهخدا» بوده است در ارجاع درون متنی (به علت شهرت فراوان) به ذکر واژه ی «لغت نامه» اکتفا شده است.

ب) در مواردی که به «صیدی تهرانی» ارجاع داده شده است فقط نام اثر و صفحه ی مورد نظر آمده است.

ج) در مواردی که از قول مصحح دیوان صیدی تهرانی (که بر این دیوان مقدمه ای نیز نوشته است) مطالبی آورده شده، باز به همان شیوه ی ذکر شده در مورد (ب) ارجاع داده شده است.

د) اصطلاحات لاتین برخی واژه ها که در پاورقی آمده است از کتاب «فرهنگ اصطلاحات ادبی» اثر نوشین الهی پناه استفاده شده است. نشانی کامل این منبع فقط در فهرست منابع و ماخذ آمده است.

2- در مورد تشبیهی که هر چهار رکن آن در جمله آمده باشد، اصطلاح تشبیه «صریح» به کار رفته است.

1-2. پیشینه تحقیق

درباره ی علم بیان تا به حال تحقیقات بسیاری انجام شده است و آثار ارزشمندی به زبان فارسی و عربی نوشته شده است. از جمله ی این آثار می توان به اسرارالبلاغه، جواهر البلاغه، معالم البلاغه، بلاغه الواضحه، مختصر المعانی، فنون بلاغت و صناعات ادبی جلال الدین همایی، بیان سیروس شمیسا و ... اشاره کرد.

شرح احوال و زندگی صیدی تهرانی (این شاعر گمنام) و همچنین سبک شعری وی به طور بسیار اندک در تذکره ها و کتابهایی چون: تذکره ی شعرای کشمیر، ریاض الشعراء، تذکره ی نصرآبادی، نتایج الافکار، گلزار جاویدان، تاریخ ادبیات صفا و ... آمده است. محمد قهرمان مصحح دیوان صیدی شرح حال خوبی از شاعر در مقدمه ی دیوان وی آورده است.

تشبیهات دیوان صیدی تهرانی تاکنون مورد بررسی قرار نگرفته است و فرهنگ تشبیهات

دیوان وی برای اولین بار به این شکل ارائه می شود.

3-1. روش تحقیق

این پژوهش به روش کتابخانه ای، یادداشت برداری و تنظیم فیش انجام شده است. نخست برخی کتابهای بیانی مورد مطالعه قرار گرفت. کتابهایی نیز درباره ی زندگی صیدی تهرانی بررسی شد. سپس مطالب مورد نظر فیش برداری و پس از آن، فیشها منظم و دسته بندی گردید. ابیات مورد نظر از دیوان صیدی نیز فیش برداری و مطالب مربوط به تشبیه، ذیل هر بیت نوشته و بعد از آن، فیشها منظم شد و آمارگیری صورت گرفت.

1-4. اهداف تحقیق

یکی از اهداف این تحقیق، تلاش در جهت بهتر شناساندن شعر قرن یازدهم است که یکی از شاعران آن صیدی تهرانی می باشد. نشان دادن جایگاه ارزش هنری شعر صیدی با تجزیه و تحلیل یکی از مهمترین عناصر بیانی در آن از هدفهای دیگر این پژوهش است.

شناساندن عنصر تشبیه و آشکار ساختن جایگاه آن در شعر صیدی تهرانی و همچنین تعیین دقیق فراوانی انواع تشبیه در دیوان وی هدف دیگر این تحقیق است. آنچه به عنوان آخرین هدف و خواست در این رساله در نظر گرفته شده است، اثبات تاثیر تصویرگری در اعتلای ادبی شعر صیدی تهرانی می باشد.

1-5. ضرورت تحقیق

هر چند عناصر صور خیال در آثار و دیوان شاعران بزرگ مورد بررسی قرار گرفته است، اما راجع به صور خیال در دیوان این کم گوی و گزیده گوی قرن یازدهم تحقیقی صورت نگرفته و ضروری به نظر می رسد تا در نخستین پژوهش ها، دیوان این شاعر گمنام از دیدگاه بنیادی ترین صورت خیال (تشبیه) مورد کاوش قرار گیرد.